

Podobnie też istnieje czysto intelektualne poznanie Chrystusa, które wprawdzie jest faktycznym poznaniem, ale nie pełnym życiowej dynamiki ogarnięciem Go. Paweł mógł posiadać przed swoim nawróceniem takie czysto pojęciowe poznanie Chrystusa. Przeżycie pod Damaszkiem przekształciło je jednak w rzeczywiste i całkowite „życiowe” poznanie. I to nazywa Paweł *gnōsis Christou Jēsou* w Flp 3, 8.

Przebyliśmy dość daleką i zawiłą drogę, aby zobaczyć, co starożytność i chrześcijaństwo rozumiały pod powiedzeniem *gnōthi sauton* oraz jak w przypadku św. Pawła samopoznanie przekształciło się w poznanie Chrystusa. Na nas spada teraz trud urzeczywistnienia tego! ²¹

MARIUS REISER

Moguncja

Tłumaczył: H. ORDON SDS

---

²¹ Nieco skrócony tekst wykładu gościnnego profesora egzegezy NT w Wydziale Teologii Katol. Johannes Gutenberg — Universität Mainz w polskich uczelniach teologicznych w roku 1992 (przyp. Red.).

Ks. Stanisław Mędała CM

PROBLEM STRUKTURY LITERACKIEJ CZWARTEJ EWANGELII

Struktura literacka czwartej Ewangelii stanowi jeden z najtrudniejszych problemów egzegetycznych, któremu poświęcono wiele artykułów i studiów monograficznych. Należy przy tym zauważyć, że we współczesnych ujęciach struktury literackiej czwartej Ewangelii istnieją dwie tendencje. Jedna tendencja usiłuje uzgodnić wyniki badań tradycji Janowej z analizą ostatecznej formy dzieła, a druga tendencja polega na podejściu bardziej syntetycznym, wyszukując punkty spójności tekstu w aktualnym układzie kanonicznym. Ta druga tendencja skupia całą uwagę na analizie elementów kompozycyjnych tekstu i figur stylistycznych.

Celem niniejszego artykułu jest zasygnalizowanie, iż mimo wnikliwych i wszechstronnych studiów na ten temat, struktura literacka czwartej Ewangelii w dalszym ciągu pozostaje otwartym problemem dla badań naukowych. Różne ujęcia struktury literackiej dzieła Janowego mają bowiem swoje źródło nie tyle w subiektywizmie uczonych, ile raczej w bogactwie treści Ewangelii Janowej i jej złożoności.

1. JEDNOŚĆ I ZRÓŻNICOWANIE CZWARTEJ EWANGELII

Niewątpliwie czwarta Ewangelia przedstawia pewną jedność literacką i teologiczną w znaczeniu ogólnej spójności tekstu. Gdy bierzemy jednak pod uwagę spójność w znaczeniu jednorodnej kompozycji literackiej, to łatwo można dostrzec znaczne zróżnicowanie tekstu. Tekst spójny w ścisłym znaczeniu musi mieć jednego nadawcę (w sensie moralnym), jednego odbiorcę i jeden temat. Gdy tekst nie odpowiada tym warunkom, mówi się o tekście ramowym¹.

Dotychczasowe badania czwartej Ewangelii wykazały niezbicie, iż tekst tego dzieła powstawał sukcesywnie. Każda kolejna przeróbka dzieła stanowi modyfikację zastanej struktury literackiej, ale nie oznacza całkowitej jej likwidacji. Liczne studia charakteru literackiego czwartej Ewangelii dowodzą, iż w aktualnym układzie materiału można rozpoznać nie tylko wcześniejsze ujęcia doktrynalne, ale także wcześniejsze zawarte kompozycje literackie².

Systematyczne i kompleksowe studium warstw literackich i doktrynalnych w czwartej Ewangelii przeprowadzili M.-É. Boismard i A. Lamouille³. W oparciu o kryteria językowe, literackie, teologiczne i historyczne wysunęli oni hipotezę, że w tekście dzisiejszej Ewangelii Janowej da się wyodrębnić cztery warstwy pochodzące od trzech różnych autorów (umownie nazywa ich Janem I, Janem II i Janem III) działających w tzw. „szkole Janowej”. Każda z tych warstw ma własną strukturę literacką i własne założenia doktrynalne.

Od Jana I (tzw. źródło C) ma pochodzić Ewangelia zawierająca opis życia i działalności Jezusa od chrztu do zmartwychwstania (Sarmaria, Galilea, Jerozolima w Święto Namiotów, Betania, Jerozolima). Materiał ten, mający w zasadzie charakter narracyjny, stanowi w pewnym stopniu postulowaną przez uczonych Ewangelię znaków (5 znaków). Dzieło to zostało napisane w Palestynie pod wpływem Samarytan. Posługiwał się nim Łukasz i częściowo Marek.

Drugi autor (Jan II), identyfikowany z Janem Prezbiterem z przekazu Papiasza, ma być odpowiedzialny za dwie kolejne redakcje czwartej Ewangelii: palestyńską (Jan II-A) i efeską (Jan II-B). Autor, będąc uczniem Jana Chrzciciela i uczonym Żydem jerozolimskim nawróconym na chrześcijaństwo miał dołączyć opis powołania Andrzeja

¹ Na ten temat zob. zbiór studiów w dziele zbiorowym pt. *O spójności tekstu*, Wrocław 1971 oraz M. R. Mayenowa, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, Warszawa 1974, s. 259—289.

² Por. np. R. Baum-Bodenbender, *Hoheit in Niedrigkeit. Johannesevangelium im Prozess Jesu von Pilatus (Joh 18,28—19,16a)*, Würzburg 1984; J. Painter, *Quest and Rejection Stories in John*, „Journal for the Study of the New Testament” 36 (1989) 17—46.

³ M.-É. Boismard, A. Lamouille, *L'Évangile de Jean* (Synopse des quatre Évangiles en français, t. III), Paris 1977.

i Piotra, dwóch cudów z tradycji synoptycznej oraz niektóre mowy Jezusa zawierające dysputy z Żydami.

Przeniósłszy się do Azji Mniejszej, przypuszczalnie do Efezu, ten sam autor spotkał się w tamtejszym środowisku z nowymi problemami, zwłaszcza z wrogością ugrupowań judeo-chrześcijańskich. Na tym tle dokonał on drugiej redakcji swego dzieła, dołączając nowe elementy i uzupełnienia z tradycji synoptycznej. Życie Jezusa umieścił na tle świąt żydowskich, dając pierwszeństwo dla Paschy z pominięciem nadrzędnej roli Święta Namiotów, którą pełniło u Jana I. W tej nowej redakcji autor był pod wpływem listów św. Pawła, dzieł Łukasza (trzeciej Ewangelii i Dziejów Apostolskich) oraz pism esseńskich. Trzecia warstwa literacka i teologiczna czwartej Ewangelii ma bliskie pokrewieństwo z Listami Janowymi.

Jan III dokonał redakcji Ewangelii kanonicznej. Przejmując zapisane materiały, rozwinął zwłaszcza tekst z Jana II-A i dołączył logia z tradycji Janowej. Zmienił on kolejność materiału zawartego w rozdziale 5 i 6, dołączył tematy eschatologiczne nawiązujące do Księgi Daniela oraz wycieniował tendencję antyjudaistyczną Jana II, zwłaszcza z redakcji efeskiej.

Chociaż hipoteza Boismarda i Lamouille'a w całej rozciągłości nie przez wszystkich uczonych jest podzielona⁴, to jednak ilustruje złożony charakter literacki i doktrynalny czwartej Ewangelii.

2. SYMETRIA KONCENTRYCZNA W AKTUALNYM UKŁADZIE TEKSTU

Podstawową jedność tekstu czwartej Ewangelii wyznacza jej forma kanoniczna, która została przekazana w najstarszych świadectwach tekstualnych. Mimo to wielu autorów, opierając się na kryteriach językowych, literackich i teologicznych, traktuje J 21, a także Prolog (J 1,1—18) jako teksty luźno związane z trzonym Ewangelii.

Istnieją jednak próby ukazania wewnętrznej harmonii w aktualnym układzie tekstu, z uwzględnieniem nie tylko Prologu, lecz także ostatniego rozdziału. Ciekawe studium struktury literackiej czwartej Ewangelii zaproponował w 1975 r. w swojej rozprawie doktorskiej na Uniwersytecie Katolickim w Waszyngtonie J. Gerhard⁵ pt. *Jedność literacka i metody kompozycyjne Ewangelii Jana* a szerzej rozwinął w swym komentarzu P. F. Ellis⁶.

⁴ Krytyczną ocenę tej hipotezy podaje A. Neiryneck, *Jan et les synoptiques. Examen critique de l'exégèse de M.-É. Boismaard*, Leiden 1979.

⁵ J. Gerhard, *The Literary Unity and the Compositional Methods of the Gospel of John*, diss. Washington 1975.

⁶ P. F. Ellis, *The Genius of John. A Composition-Critical Commentary on the Fourth Gospel*, Callegeville, MN 1984.

Według tej koncepcji czwarta Ewangelia ma strukturę koncentryczną, opartą na paralelizmach antytetycznych. W tekście Ewangelii Gerhard wyróżnia pięć części ułożonych koncentrycznie; 1,19—3,36; 4,1—6,15; 6,16—21; 6,22—12,11; 12,12—21,24. Każda część składa się z kolei z pięciu części ułożonych także koncentrycznie, według schematu: abcb'a'. Dzieło składa się zatem z 21 jednostek (oczywiście nie pokrywających się z rozdziałami) ułożonych koncentrycznie, tzn. ostatnia jednostka stanowi odpowiednik pierwszej, przedostatnia — drugiej itd. Są to następujące jednostki: 1,19—51; 2,1—12; 2,13—25; 3,1—21; 3,22—4,3; 4,4—38; 4,39—42; 4,43—52; 5,1—47; 6,1—15; 6,16—21; 6,22—71; rr.7—8; 9,1—10,21; 10,22—39; 10,40—12,11; 12,12—50; rr.13—17, rr.18—19; 20,1—18; 20,19—21,24. Rdzeniem całej Ewangelii ma być perykopa J 6,16—21 (zbudowana także koncentrycznie), w której znajduje się stwierdzenie Jezusa wobec uczniów: „Ja jestem”. Nawiązuje ono do objawienia się Jahwe Izraelitom przy wyjściu z Egiptu. Dzieło miaoby służyć do kontemplacji Jezusa jako Boga i Zbawiciela.

Ellis w swym komentarzu uwydatnia także linearny postęp myśli w Ewangelii Janowej: świadectwo Jezusowe (1,19—4,3), odpowiedzi dawane Jezusowi (4,4—6,15), nowe wyjście (6,16—21), bezwoczne wezwanie Żydów (6,22—12,11), godzina chwały (12,12—21,25).

W tym ujęciu strukturę literackiej czwartej Ewangelii Prolog (J 1,1—18) stanowi niezależną jednostkę literacką i teologiczną połączoną tylko zewnętrznie z Ewangelią. Doszukiwanie się jednak w Ewangelii Janowej niezwykle wyrafinowanej struktury nawiązującej do innych konwencji pisania, niż były na ogół przyjmowane w kulturze grecko-rzymskiej, występuje przeciw tradycyjnie przyjętym sposobom rozumienia tego dzieła.

Bardziej odpowiadającą wymogom sposobu pisania dzieł w starożytności strukturę koncentryczną czwartej Ewangelii odczytuje J. Staley⁷. Według niego w zwarty schemat kompozycyjny został ujęty zarówno ostatni rozdział, jak również Prolog. Wykazuje on, że Prolog ma budowę koncentryczną według schematu: ABCDC'B'A' (1—5.6—8.9—11.12—13.14.15.16—18). Cała Ewangelia stanowi natomiast systematyczne rozwinięcie motywów Prologu w strukturze metaforyczno-teologicznej opartej na podróżach Jezusa. Wydziela on w Ewangelii cztery symetrycznie zbudowane części: 1,19—3,36 (BCDC'B'); 4,1—6,71 (CDED'C'); 7,1—10,42 (DEFE'D'); 11,1—21,25 (EFGF'E') zmierzające do kulminacyjnego uwypuklenia stwierdzenia z J 1,12—13 o darze mocy tym, którzy wierzą.

Obydwa sposoby odczytywania struktury czwartej Ewangelii wskazują, że kompozycja tego dzieła niekoniecznie oparta jest na zasadach wynikających z badań źródeł, tradycji i etapów redakcji. Na szczególną uwagę zasługuje propozycja Staley'a, gdyż pozwala zintegrować

⁷ J. Staley, *The Structure of John's Prologue. Its Implications for the Gospels Narrative Structure*, CBQ 48 (1986) 240—263.

badania tradycji Janowej, kilku etapów jej redakcji oraz ich Sitz im Leben z jednorodną koncepcją literacką i doktrynalną ostatniej redakcji czwartej Ewangelii.

3. STRUKTURA LITERACKA I CHRYSSTOLOGIA

Bogaty przegląd ujęć struktury czwartej Ewangelii oraz powiązanie badań synchronicznych z diachronicznymi zawiera wydana w 1987 r. rozprawa doktorska, którą napisał G. Mlakuzhyil pod kierunkiem A. Vanhoy na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim pt. *Chrystocentryczna struktura literacka czwartej Ewangelii*⁸. Autor analizuje w rozprawie różne propozycje struktury literackiej czwartej Ewangelii, aby w oparciu o krytyczną ocenę dotychczasowych ujęć przedstawić własne odczytanie struktury literackiej czwartej Ewangelii mającej wewnątrzny związek z chrystologią Janową.

Przedstawiając różne ujęcia struktury literackiej dzieła Janowego, autor dzieli je na 24 kategorie. Są to: struktura geograficzno-chronologiczna (H. Bernard), chronologiczno-liturgiczna (M. Mollat, A. Guilding, M. D. Goulder), numeryczno-symboliczna (E. Lohmeyer), chronologiczno-literacka (P. Defourney), typologiczna (H. Sahlin), symboliczna teologiczno-typologiczna (J. Mateos i J. Barreto), typologiczna liturgiczno-symboliczna (M. É. Boismard), znakowa liturgiczno-symboliczna (R. Puigdollers), chiastyczna (E. C. Webster), chiastyczno-symboliczna (D. Deeks), symetryczno-koncentryczna (J. J. C. Willemse), rytmiczno-symetryczna (C. Rau), centryczno-symetryczna (J. Kammerstätter), narracyjna (B. Prete), narracyjno-dyskursywna (C. H. Dodd), geograficzna dramatyczno-chronologiczna (M. C. Terney), dramatyczno-epizodyczna (R. A. Culpepper), objawieniowa (B. F. Westcott, H. van den Bussche, I. de la Potterie), objawieniowo-dramatyczna (J. Caba), objawieniowo-odpowiedziowa (M. Gourgues), objawieniowo-narracyjna (V. Paschetto), objawieniowo-eklektyczna (G. Segalla), struktura oparta na tematach literackich (R. E. Brown), struktura oparta na wędrownkach (M. Rissi)⁹.

W oparciu o dotychczasowe badania proponuje autor uwzględnienie 28 kryteriów pozwalających na pełniejsze odkrycie struktury literackiej badanego dzieła. Te kryteria dzieli na trzy kategorie: 1) kryteria literackie (zakończenia, wprowadzenia, inkluzje, charakterystyczne słownictwo, wskazówki geograficzne, wskazówki literacko-chronologiczne, święta liturgiczne, przejścia, przejścia wiążące, słowa kluczowe, techniki powtarzania, zmiana „gatunków” literackich; 2) techniki dramatyczne (zmiana scen, technika zmiany scen, technika działania na podwójnej scenie, wprowadzenie dramatis personae, prawo

⁸ G. Mlakuzhyil, *The Christocentric Literary Structure of the Fourth Gospel* (Analecta Biblica 117), Rome 1987.

⁹ Dz. cyt., s. 16—85.

podwójnej sceny, technika znikania postaci, technika siedmiu scen, technika scen dyptychowych, następstwo działania, dialogu i mowy, rozwój dramatyczny, schemat dramatyczny); 3) schematy strukturalne (paralelizm, chiasm, struktura koncentryczna, struktura spiralna)¹⁰.

Na podstawie tych kryteriów autor wykazuje, że Ewangelia Jana składa się z potrójnego wstępu chrystocentrycznego (hymniczno-świadczeniowego: 1,1—18; świadczeniowo-kerygmaticznego; 1,19—51; historyczno-znakowego; 2,1—11), z dwóch większych części, mianowicie z „Księgi znaków Jezusa” (2,1—12,50) i „Księgi godziny Jezusa” (11,1—20,29), chrystologicznego zakończenia (20,30—31) i apendyksu (21,1—25). Trzon Ewangelii (2,1—20,29) składa się z pięciu sekcji, które stanowią pięć aktów dramatu Janowego: a) Początki znaków i spotkań Jezusa (2,1—4,54); b) Dzieła, znaki i mowy Jezusa (5,1—10,41); c) Znak szczytowy i nadejście godziny Jezusa (11,1—12,50); d) Godzina pożegnalna Jezusa (11,1—17,26); e) Godzina Jezusa (18,1—20,29). Mlakuzhyil wykazuje, że pierwsze dwie części i dwie ostatnie mają strukturę chiastyczną (1. ABCC'B'A'; 2. BCDD'C'B'; 4. CDEE'D'C'; 5. CDEE'D'C'). Szczególne miejsce w strukturze czwartej Ewangelii zajmują dwa fragmenty, mianowicie J 2,1—11 i rozdziały 11—12, które pełnią funkcję pomostu. Część centralna (rozd. 11 i 12) ma strukturę paralelną (C C'). W świetle tych badań czwarta Ewangelia jest dziełem artystycznym i dramatycznym, posługującym się środkami literackimi, technikami dramatycznymi i schematami strukturalnymi¹¹.

Mlakuzhyil ukazuje także ścisły związek między strukturą literacką a teologiczną czwartej Ewangelii¹². Jako streszczenie teologiczne dzieła uważa on J 20,30—31. Jednakże w zakończeniu swej pracy zaznacza on, że rozprawa nie jest ostatnim słowem na ten temat, ale uwzględniając największą liczbę kryteriów pozwalających odczytać strukturę czwartej Ewangelii, wydaje się być podsumowaniem wyników wieloletnich badań różnych uczonych.

Nie wnikając w analizę metody oraz wyników badań tego bardzo interesującego i godnego uwagi studium kompozycji czwartej Ewangelii¹³ należy zaznaczyć, że dyskusyjnymi punktami jego tezy są przede wszystkim trzy sprawy: a) Autor wychodzi z założenia, że czwarta Ewangelia (z wyjątkiem J 21; 12,44—50 i 4,50), stanowi jednolite dzieło literackie; b) Na naczelne miejsce wysuwa on kryteria dramatyczne, które zdają się mieć charakter wtórny w tekście czwartej Ewangelii¹⁴; nie wszystkie kryteria stosują się w jednakowym stopniu do

¹⁰ Dz. cyt., s. 87—135.

¹¹ Dz. cyt., s. 137—241.

¹² Dz. cyt., s. 243—347.

¹³ Rzeczowe omówienie i ocenę pracy przedstawił G. Segalla w Biblii-ca 70 (1989) 286—290.

¹⁴ Por. G. Segalla, rec. cyt., s. 288.

Przypuszczenie, że Ewangelia Janowa wzoruje się na klasycznym modelu dramatu greckiego wysunął już J. E. Bruns (*The Art and Thought of John*, NY 1969, s. 43—45). Wykazuje on, że w czwartej Ewangelii wystę-

całej Ewangelii¹⁵; c) Łącząc zaproponowaną strukturę z teologią, autor ma na uwadze chrystologię widzianą w znaczeniu zawężonym, która nie wyczerpuje całej treści teologicznej czwartej Ewangelii.

Jeśli chodzi o charakter doktrynalny czwartej Ewangelii należy zwrócić w niej uwagę nie tylko na chrystologię, lecz także na soteriologię, pneumatologię i eklezjologię. Oddzielanie J 21 od reszty Ewangelii ze względu na rozbudowaną w niej eklezjologię nie uwzględnia przenikania się chrystologii i eklezjologii w różnych warstwach czwartej Ewangelii¹⁶. Dogłębne studia na temat pneumatologii w czwartej Ewangelii, które przeprowadził o. A. Jankowski¹⁷, wskazują nie tylko na jej powiązanie z chrystologią, lecz także na eklezjologiczny wymiar doktryny o Duchu Paraklecie.

* * *

Badania struktury literackiej czwartej Ewangelii łączą się z badaniami jej jedności. Pojęcie jedności tekstu jest jednak pojęciem względnym. Opiera się ono w znacznej mierze na intuicji, która zostaje popierana argumentami dotyczącymi słownictwa, charakteru literackiego i treści. Nie można dzisiaj mówić o jedności czwartej Ewangelii bez uwzględniania długiego procesu tradycji Janowej i etapów redakcji przekazywanego materiału. Wydaje się, że klasyfikacja tekstu czwartej Ewangelii na trzy lub nawet cztery warstwy językowe jest trwałym elementem, który powinno uwzględniać każde studium dotyczące jedności i struktury czwartej Ewangelii. Dlatego szukając jednorodnej struktury literackiej, nie można zapominać o nakładaniu się warstw literackich i treściowych w czwartej Ewangelii.

Warszawa

KS. STANISŁAW MĘDALA CM

---

puje prolog, parodos, w którym chór nadaje emocjonalny ton dramatowi oraz epizody oddzielone przez *stasima*, czyli chórowe interludia wyjaśniające poprzednią akcję.

¹⁵ Stąd np. strukturę literacką J 13—17 nieco inaczej odczytuje P. Agneray, *Structure littéraire de Jean 13—17. Le récit des Adieux et la notion johannique de sanctification*, Paris 1987.

¹⁶ Tak np. K. Haacker (*Die Stiftung des Heils. Untersuchungen zur Struktur der johanneischen Theologie*, Stuttgart 1972), wychodząc z J 1,17 wykazuje, że czwarta Ewangelia skupia się na Jezusie jako założycielu religii chrześcijańskiej i na Jego oryginalnym autorytecie.

¹⁷ Na szczególną uwagę zasługuje studium pt. *Eschatologiczne postanowienie Ducha Parakleta*, AnCrac 7 (1975) 557—562.